

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Kuuva, Sari

Title: Mielen maisemia : luontokuvasto mielisairaapotilaiden taiteessa

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto 2023

Rights: CC BY-NC 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Please cite the original version:

Kuuva, S. (2023). Mielen maisemia : luontokuvasto mielisairaapotilaiden taiteessa. In A. Tammela, P. Hämeenaho, J. Eronen, & J. Eilola (Eds.), Hyvinvointi koettuna, kuvattuna ja tulkittuna (pp. 117-142). Jyväskylän yliopisto. JYU Studies, 3. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9626-0>

8. MIELEN MAISEMIA – LUONTOKUVASTO MIELISAIRAALAPOTILAIDEN TAITEESSA

Sari Kuuva

Artikkeli käsittelee suomalaisten mielisairaalapotilaiden piirrosten ja maalausten luontokuvastoja. Tutkimusaineistoa ovat Helsingin kaupunginmuseon hallinnoimat Nikkilän sairaalan potilastaiteen kokoelman kuvat. Kuvien diagnostisen tulkitsemisen sijasta Nikkilän kokoelmaa lähestytään kuvastona selvittäen, millaista luontoon liittyvää symboliikkaa kokoelman teokset sisältävät. Teosten luontokuvastoa peilataan suomalaisten mielisairaalapotilaiden kirjallisiin muistelmiin, kansainvälisen potilastaiteen luontokuvastoon ja taiteen historiaan. Kun aikaisempi mielisairaaloiden potilastaiteen tutkimus on usein keskittynyt siihen, kuinka potilaiden tekemät kuvat ilmentävät heidän sairauttaan, tämän artikkelin tavoitteena on selvittää, millainen luontokuvasto on näyttäytynyt potilaille merkityksellisenä, mahdollisesti jopa toipumista ja hyvinvointia edistävänä. Artikkelissa pohditaan myös potilastaiteen tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä.

Luontokokemusten merkityksellisyys mielisairaalapotilaille

Kiinnitin huomiota mielisairaalapotilaiden mainintoihin merkityksellisistä luontokokemuksista jo osallistuessani tutkimushankkeeseen ”Muistoihin kaivertuneet tilat” (2017–2019), jonka yhteydessä tutkimme suomalaisten muistoja ja kokemuksia mielisairaaloista (ks. Jäntti ym. 2022). Muistelmakirjoituksissaan potilaina olleet viittasivat luontokokemuksiinsa usein melko lyhyesti, korostaen niiden tärkeyttä, mutta erittelemättä tarkemmin, millaisista asioista kokemuksen merkityksellisyys rakentui. Osa kirjoittajista mainitsi kuitenkin esimerkkejä sairaalaympäristössä tärkeiksi kokemistaan asioista, kuten metsän, järvimaiseman, ulkoilumahdollisuudet, ulkoilman tuoksut, kevään valon, syksyn värit ja lumisateen. Luonnon tärkeys korostui niin ulkoilun yhteydessä kuin maisemia ikkunan läpi havainnoidessakin:

Mielisairaala sijaitsi maalla, kaukana kaikesta. Rakennus oli vanha ja siellä oli paljon ikkunoita, joiden syvennyksissä saattoi istua ja katsella ikkunasta ympäröivää luontoa. Ympäriällä oli paljon metsää ja hiekkateitä, joissa vapaakävelyillä voi lenkkeillä. [...] Onneksi pääsin hoitoon sairaalaan. Tarvitsin juuri silloin sen ympäristön. (MKM 502.)

Pitkäniemen sairaala on todella kauniilla paikalla, luonnon äärellä ja Pyhäjärven läheisyys houkutti minut kävelemään päivittäin järven rantaan ja toipumaan sairaudestani (MKM 353–354).

Atrium-piha on toimiva ratkaisu psykoosipotilaille. Sinne on helppoa mennä ”haistelemaan” niin talven tuloa kuin kesäaikaanakin. Jos ei jaksakaan mennä lenkille sairaalaympäristöön, on mahdollista päästä haistelemaan ulkoilmaa... (MKM 394–395.)

Nautin omasta rauhastani ja ikkunastani näkyvästä kauniista syysmaisemasta (MKM 348).

Istuin huoneessani ikkunalaudalla, pidin siitä; se oli valkoiseksi maalattu, leveä betoninen syvennys ikkunan äärellä. Katselin myöhään aamuyöhän asti ulkomaailmaa. Lumisateen katseleminen toi jotain kaunista tyydytystä, rauhoitti sisimmässäni kiertävää ahdistuksen keskittymää. (MKM, 483.)

Luonnosta kumpuavat kokemukset nousevat merkityksellisiksi paitsi suomalaisten mielisairaapotilaiden muistelmakirjoituksissa, myös potilaiden sairaala-aikanaan tekemissä kuvissa. Artikkelissa tarkastelen luontokuvastoa Nikkilän mielisairaalan potilaiden 1900-luvulla tekemissä piirroksissa ja maalauksissa, joista käytän jatkossa myös nimityksiä potilastaide ja potilastyöt.¹ Tavoitteenani on selvittää, millaisia luontoaiheita ja luontosymboliikkaa potilaiden teokset sisältävät ja millainen luontokuvasto on näyttäytynyt potilaille tärkeänä. Koska kirjalliset muistelmat sisältävät vain melko niukasti kuvauksia luonnon voimauttavista vaikutuksista, pohdin kuvien mahdollisuuksia valottaa potilaiden kokemuksia. Esittelen valitsemiani teemoja potilastaiteen luontokuvastossa tarkastellen kuvia myös suhteessa teorioihin, jotka voisivat selittää luontokokemuksen merkityksellisyyttä mielen hyvinvoinnin kannalta.

Tutkimusaineisto ja menetelmät

Sipoossa sijaitseva Nikkilän mielisairaala perustettiin 1910-luvulla helsinkiläisille potilaille. Ensimmäinen potilas saapui sairaalaan vuonna 1914 ja viimeinen lähti vuonna 1999, jolloin sairaala suljettiin. Nikkilässä taidetta alettiin hyödyntää osana potilaiden kuntoutusta jo 1930-luvulla, ylilääkäri Sven Donnerin (1890–1970) aikana. Myös sairaalan myöhemmät ylilääkärit, kuten Johan Runeberg (1903–1961), Erkki Lehtosuo (1912–1997) ja Oscar Parland (1902–1990) olivat kiinnostuneita taiteesta ja jatkoivat Donnerin viitoittamalla tiellä. Aluksi potilaille annettiin mahdollisuus piirtää, maalata ja tehdä savitöitä tarjoamalla heille työskentelytila ja materiaaleja taiteen tekemistä varten. Taiteilija Rafael Wardi (s. 1928–2021) veti Nikkilän sairaalan taidekerhoa vuosina 1959–1986 vapaaehtoistyönä tavoitteenaan kehittää potilaiden mahdollisuuksia itsensä ilmaisemiseen. Varsinaista taideterapiaa Wardi ei mieltänyt tekevänsä. (Elovirta 2005, 13; Tikka ja Tukia 2020, 314–315; Tuovinen 2009, 188–190, 328–333.)

1. Artikkelissaan ”Potilaiden kädenjälkiä. Potilastaide ja potilastyöt terveysalan kokoelmissa” Helena Hämäläinen määrittelee termit potilastaide ja potilastyöt toteamalla, että potilastöillä viitataan sekä kuvataiteellisiin töihin että muihin potilaiden valmistamiin esineisiin, kuten käsitöihin, kun taas nimitystä potilastaide voidaan käyttää kuvataiteellisesta aineistosta. Hämäläisen mukaan terveysalan kokoelmissa ja museoissa potilastöillä ja potilastaiteella tarkoitetaan esineitä, jotka henkilö on valmistanut sairaalassaoloaikanaan ja jotka usein ovat jääneet sairaalan haltuun. Kuten Hämäläinen toteaa, voi termiä potilastaide kritisoida, koska se tyypistää ihmisen potilaaksi, mutta toisaalta se toimii työvälineenä, joka erottaa samankaltaisissa olosuhteissa tehdyt työt omaksi kokonaisuudekseen ja mahdollistaa siten myös tämänkaltaisen aineiston keruun, säilytyksen ja tutkimuskäytön. (Hämäläinen 2020, 308–309.) Potilastaiteen yhteydessä myös termin toiseen osaan on suhtauduttu kriittisesti. Esimerkiksi Hans Prinzhorn käytti potilaiden tekemistä kuvista kirjoittaessaan termiä *Bildnerer*, joka viittaa pikemminkin kuvantekemiseen kuin taiteeseen. (Prinzhorn 1922/1972). Laajemmassa yhteydessään potilastaidetta voidaan tarkastella myös osana outsider-taidetta eli taidekentän ulkopuolella tehtyä taidetta. Toisaalta on muistettava, että esimerkiksi osa Nikkilän potilastaiteen kokoelmasta on ammattitaiteilijoiden käsialaa.

Nikkilän sairaalan potilastöiden kokoelma on laajin mielisairaaloiden potilastaiteen kokoelma Suomessa (ks. esim. Tuovinen ja Aronsson 2018).² Kokoelma käsittää noin 5000 teosta – pääasiallisesti piirroksia, maalauksia ja muita käsitöitä, kuten keramiikkaa. Digitoitu osa kokoelmasta, joka sisältää noin 2000 valokuvaa teoksista ja teoksiin liittyviä tietoja, on tutkijoiden käytettävissä Helsingin kaupunginmuseossa, ja varsinaiset teokset on tallennettu museon säilytystiloihin.

Luontokuvaston keskeisyys Nikkilän potilaskuvien joukossa vaikutti ilmeiseltä jo tutustuessani ensimmäistä kertaa digitoituun kuva-aineistoon. Havaintoni perusteella valitsin luontoaiheet yhdeksi tarkemman analyysin kohteeksi. Luontoaiheilla tarkoitan tässä yhteydessä kuvia, joissa esiintyy luonnonobjekteja, kuten puita, kukkia ja muita kasveja, aurinkoja, kuita ja tähtiä, sääilmiöitä, luonnonmuotoja, luonnonvaraisia lintuja tai eläimiä. Nämä elementit saattavat olla joko kuvien pääaiheita tai osa laajempaa näkymää tai maisemaa.

On kuitenkin muistettava, että jaottelu luonnon ja kulttuurin välillä muistuttaa veteen piirrettyä viivaa. Luonnonobjektien ja maisemien kuvaamiseen liittyy monenlaisia kulttuurisia konventioita, ja maisemanäkymiin sisältyy usein myös jotain ihmisen muokkaamaa. Analyysini päähuomio on niissä kuvien visuaalisissa elementeissä, jotka yleisesti assosioidaan osaksi luontoa, vaikka esimerkiksi maljakkoon asetellut kukat ovat toisaalta luonnollisia, toisaalta kulttuurisia.

Nikkilän kokoelmassa on runsaasti kuvia paitsi kukista, puista ja laajemmista maisemista, myös erilaisista luonnonilmiöistä. Luontoaiheet ovat keskeisiä myös muissa eurooppalaisissa mielisairaalaiteiden kokoelmissa – esimerkiksi Prinzhornin kokoelmassa Heidelbergin yliopistoklinikalla (ks. esim. von Beyme ym. 2019, 115). Artikkelissani peilaan Nikkilän potilastöiden luontokuvastoa paitsi kansainvälisissä potilastöihin liittyvissä julkaisuissa esiteltyihin teoksiin, myös yleisemmin 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaiseseen ja eurooppalaiseen taiteeseen. Verratessani mielisairaalapotilaiden teoksia varhaisempaan taiteeseen tarkoitukseksi ei kuitenkaan ole osoittanut, että tietyn tekijän yksittäinen teos olisi suoraan kytköksissä tiettyyn esimerkkiin varhaisemmasta taiteesta, vaan pikemminkin pyrin rinnastusten kautta nostamaan esiin yleisempiä, yhteisiä teemoja.

1900-luvun alkupuolella, jolloin Nikkilän potilastaiteen kokoelma alkoi kehkeytyä, niin sanottu kultakauden taide runsaine luontokuvastoineen oli hyvin edustettuna suomalaisessa taidemaailmassa ja se on todennäköisesti vaikuttanut myös mielisairaalapotilaiden taidekäsitteisiin. Osalla kultakauden taiteilijoista, kuten Akseli Gallen-Kallelalla (1865–1931), Pekka Halosella (1865–1933) ja Eero Järnefeltillä (1963–1937), oli symbolistinen vaiheensa ja heidän luontokuvastossaan on säikeitä, joista osa on tulkittavissa suhteessa eurooppalaiseen symbolismiin ja osa esimerkiksi vuosisadanvaihteessa keskeisiin kansallisiin aatteisiin. Vaikka luontokuvastolla on lasten taiteesta lähtien keskeinen roolinsa taiteen eri suuntauksissa, ja Nikkilän kokoelman teoksissa on kosketuspintaa moniin eri tyyli-suuntauksiin, on varsinkin symbolistisen taiteen luontokuvasto kiinnostava vertailukohta mielisairaalaiteelle. Symbolistitaiteilijat pyrkivät usein luontokuvaston avulla kuvaamaan vuorovaikutusta ihmisen ja hänen ympäristönsä välillä, ja he olivat myös kiinnostuneita erilaisista henkisistä ilmiöistä, todellisuuden ja ihmismielen kerroksisuudesta.

2. Suomessa on Helsingin kaupunginmuseoon tallennetun Nikkilän sairaalan kokoelman lisäksi noin 15 muuta museota, joiden kokoelmiin kuuluu mielisairaaloiden esineistöä ja osaan myös potilastaiteen kokoelmia. Nämä museot ovat Ekäsens sjukhusmuseum/Tammiharjun sairaalamuseo, Harjavallan sairaalan museo, Harjamäen sairaalamuseo, Kellokosken sairaalamuseo, Rauhan kylpylä- ja sairaalamuseo, Törnävän sairaalamuseo, Turun terveydenhuoltomuseo, Turun lasarettimuseo, Keski-Suomen sairaanhoitopiirin sairaalamuseo, Pohjois-Pohjanmaan museo, Helsingin yliopistomuseo ja Turun vankimielisairaala. (Tuovinen & Aronsson 2018).

Tutkimukseni asemoituu osaksi kulttuurista mielenterveystutkimusta, jonka yhteydessä mielenterveyteen ja sairauteen liittyviä kysymyksiä tarkastellaan kulttuurisessa viitekehyses- sä (ks. esim. Jäntti ym. 2019). Kuvantutkimuksen yhteydessä tämä tarkoittaa sitä, ettei kuvia tulkita diagnostisesti, sairauden oireina, vaan niitä lähestytään kuvastonäkökulmasta, suhteut- taen yksittäiset kuvat osaksi laajempaa visuaalista aineistoa (ks. esim. Häyrynen 2005; Val- lius 2012). Tutkimusmenetelmäni on visuaalinen analyysi, ja luontoteemaa analysoidessani olen ryhmitellyt kuvia niiden aiheiden ja symboleiden mukaisesti etsien niille vertailukohtia muusta taiteesta. Tavoitteenani on ollut selvittää, mitä ja miten kuvat kertovat suomalaisten potilaiden luontosuhteesta, ja mikä on tyypillistä erityisesti suomalaisen potilastaiteen ilmen- tämille luontokokemuksille. Suomalaista mielisairaalapotilaiden tekemää taidetta on toistai- seksi tutkittu melko niukasti, vaikka aihetta on esimerkiksi sivuttu muutamissa opinnäyte- töissä sekä sairaaloita ja taideterapiatoimintaa käsittelevissä julkaisuissa (ks. esim. Cadogan 2008; Elovirta 2005; Haveri 2010; Hämäläinen 2018; Miettinen 2000; Liippo 2011; Parland 1991; Sinisalo ym. 2020; Tolvanen 2006; Tuovinen 2009).

Nikkilän potilaskuvien tutkimukseen liittyy seikkoja, jotka puoltavat kuvien tutkimusta laa- jempänä kuvastona pikemmin kuin yksittäisinä kuvina tai yksittäisen potilaan tuotoksina. Tie- tosuojausyistä Nikkilän sairaalan kuva-aineisto on pyritty pseudonymisoimaan siten, etteivät yk- sittäiset tekijät olisi tunnistettavissa. Mikäli kuvat on signeerattu, allekirjoitukset on mahdol- lisuuksien mukaan peitetty. Myöskään tekijöiden sukupuoli, ikä ja teosten valmistumisvuosi eivät yleensä ole kuva-arkiston käyttäjien tiedossa. Pyrkimys pseudonymisoida kuvat on eet- tisesti perusteltu potilaiden identiteetin suojaamiseksi, mutta on muistettava, että potilaiden joukossa on todennäköisesti ollut myös tekijöitä, jotka olisivat halunneet nimensä mainittavan, kun heidän teoksistaan kirjoitetaan. Myös taiteilija Wardi pahoittelee haastattelussaan sitä, et- tei potilaiden nimiä mainittu potilastaiteen näyttelyiden yhteydessä (Tikka ja Tukia 2020, 315).

Koska mielisairaaloiden potilastaidetta on perinteisesti tutkittu diagnostisesta näkökul- masta, on sitä havainnollistettu usein esimerkein, jotka tulkitsijoiden mielestä ovat kuvan- neet tekijänsä sairauden laatua ja tilaa. Tässä mielessä tulkitsijat ovat kuvavalintojensa avulla ikään kuin vahvistaneet mielen sairauksiin liittyvää stigmatisaatiota. Kun potilastaiteen ko- koelmaa analysoidaan kokonaisuutena, erottuu kuvien joukosta luontokuvien rinnalla myös teoksia, jotka voi tulkita kuviksi tekijänsä kärsimyksestä. Tutkimuseettisesti on kuitenkin tär- keää tuoda esiin se, että kokoelmaan sisältyy runsaasti myös tavanomaisempia aiheita, jotka ovat saattaneet olla hyvin merkityksellisiä tekijöidensä hyvinvoinnin kannalta. Siksi keskityn tässä artikkelissa potilaiden pahoinvointia kuvaavien teosten sijasta neutraalimpaan luonto- kuvastoon, joka on jopa saattanut viitoittaa osaa potilaista kohti toipumista.

Elämänilmiot peilinä omalle tilanteelle

Psykoanalyttinen lähestymistapa on ollut potilastaiteen tutkimuksessa keskeinen 1900-lu- vun alkupuolelta lähtien. Psykoanalyttiset ideat ja terapeuttinen toiminta limittyivät vähitel- len osaksi psykiatrista sairaanhoitoa myös Nikkilässä (Tuovinen 2009, 194–197). Heijastumia psykoanalyttisesta ajattelusta voi siten olettaa kulkeutuneen myös Nikkilän 1900-luvun al- kupuolelta lähtien kehkeytyneeseen taidekokoelmaan. Esimerkiksi Wardin taidekerhoa Nik- kilän sairaalassa ei kuitenkaan taiteilijankaan mielestä pidä kutsua terapiaksi sanan varsinais- sessa merkityksessä, huolimatta siitä, että toiminnalla saattoi olla terapeuttisia vaikutuksia potilaille (Elovirta 2005, 13).

Psykoanalyttisessa viitekehyksessä muun muassa Carl Gustav Jung (1875–1961) tarkasteli kiinnostuneena, kuinka potilaat peilasivat omaa tilannettaan luonnonolioihin (Jung 1964/1997). Vaikka Jungin psykoanalyttisiä ideoita ja erityisesti hänen määritelmäänsä arkkityyppisistä symboleista ja kollektiivisesta alitajunnasta on myöhemmin kritisoitu painavasti, hyödynnetään hänen avaamiaan näkökulmia kuvien tulkintaan edelleen terapeuttisessa kontekstissa (ks. esim. Bolle 2006/2012, 130–144). Jungin esimerkit ovat kiinnostavia myös Nikkilän kokoelman runsaslukuisten luontoaiheiden kannalta. Vaikkei teosten luontosymboliikkaa tarvitse Jungia mukaillen nimetä kollektiivisen alitajunnan tuotteeksi, on ilmeistä, että monet potilaat ovat työstäneet omaa tilannettaan luontosymboliikan keinoin, esimerkiksi puita ja muita kasveja kuvaamalla – usein hyvin samankaltaisesti kuin Jungin potilaat.

Oman tilanteen peilaamista luonnonobjekteihin ja -ilmiöihin on pohdittu psykoanalyysin lisäksi myös muiden tieteenalojen piirissä. Esimerkiksi filosofi, fenomenologi Edith Stein (1801–1942) käsitteli elämänilmiöitä empatiateorian yhteydessä. Hänen ajattelussaan elämänvoimaa tai vitaalisuutta ilmentävät elämänilmiöt (*Lebensphänomene*) rakentavat yhteyttä ihmisten, eläinten ja kasvien välille. Elämänilmiö voi viitata esimerkiksi yksilön elämään, kuolemaan, kasvuun, kehitykseen, ikääntymiseen, sairauteen, terveyteen, innostukseen tai väsymykseen. Vitaalisuus ilmenee havainnoijalle toisen kehon kautta, ja vaikkapa toisen ihmisen asennosta ja liikkeistä voimme tehdä päätelmiä hänen olotilastaan. (Stein 1916/1989, 68–71.) Esimerkiksi masentuneen tai kivuista kärsivän ihmisen asento ja olemus voi olla kumarampi ja käpertyneempi kuin itsensä energiseksi kokevan, tai asiastaan innostunut saattaa liikkua ja elehtiä dynaamisemmin kuin varautuneempi tai kyllästyneempi ihminen. Steinin empatiakäsitystä tulkinnut filosofi Jaana Parviainen on pohtinut elämänilmiöiden suhdetta empatiaan myös kasvimaailman näkökulmasta toteamalla, että esimerkiksi veden puutteesta nuutuneet huonekasvit tai puut voivat herättää empatiamme:

Vaikka emme voi olettaa puun tuntevan mielihyvää tai kipua, voimme kuitenkin tuntea empatiaa puuta kohtaan sen elämän liikkeiden johdosta: kuinka se työntää juuriaan syvemmälle maahan, kuinka sen suonistossa virtaa mahla, kuinka se kääntyy valtavalla ruhollaan kohti valoa, pudottaa lehtensä joka syksy, työntää uusia lehdensilmuja esiin oksistossa joka kevät, taipuu hitaasti natisten syysmyrskyssä. Voimme eläytyä puun elämän liikkeisiin, vaikka sydämen sykkeen tunteminen ja veren liike suonistossa onkin ruumiillisesti varsin erilaista verrattuna puun mahlan ja pihkan virtaukseen. [...] (Parviainen 2002, 336–338.)

Psykoanalyttisista ja fenomenologisista selityksistä itsen ja luonnonobjektien suhteeseen avautuu kiinnostavia näkökulmia potilasteiteessä esiintyvän luontokuvaston tarkastelulle. Hieman vastaavanlaisia ajatuksia on esitetty myös taiteentutkimuksen ja uskontotieteen yhteydessä. Esimerkiksi luonnon sielullisuutta pohtinut ruotsalainen taiteilija Richard Bergh (1858–1919) on todennut, että ihminen sijoittaa luonnon ulkoisen elämän vaihtelevien ääriivojen taakse omaa sisäistä elämäänsä muistuttavan elämän (Lukkarinen 2004, 156). Samansuuntaisesti taidehistorioitsija Annika Waenerberg esittää Järnefeltin taiteen yhteydessä, että luontoa kuvatessaan taiteilija oikeastaan kuvaa usein itseään (Waenerberg 2004, 302).

Kirjassaan *Gransskogfolk. Hur naturen blev svenskarnas religion* (2020) uskontotieteilijä David Thurffjell puolestaan pohtii luontokokemuksen yhteyttä sairauden käsittelemiseen. Eräs hänen haastatelluistaan kertoo kokevansa luonnon lohdullisena, koska se muistuttaa häntä siitä, että myös epätäydellinen ja epäsymmetrinen voi olla kaunista. (Thurffjell 2020, ”Kapitel 2: Känslan av en grans”). Uskontotieteilijä Maija Butters taas on esittänyt huomioita

sairastumiskokemuksen ja lähestyvän kuoleman käsittelemisestä estetiikan ja luontokuvaston avulla (Butters 2016; Butters 2021). Sekä Butters että Thurffjell nostavat esiin ajatuksen, että luontokokemus ja siihen liittyvä estetiikka voisivat helpottaa oman sairastumiskokemuksen käsittelyä. Toisten etsiessä lohtua esimerkiksi uskonnoista toiset kääntyvät kohti luontoa. Luontokokemusten on arveltu ruokkivan ihmisen henkistä potentiaalia. Kuten psykologian ja yhteiskuntatieteiden maisteri Marita Niemelä artikkelissaan ”Luonto puhuttelee ihmisen sielua” (2019, 4–5) toteaa, luonto mahdollistaa ihmisen yhteyden omaan sisimpäänsä tarjoten vertauskohtia, yhteyksiä ja vastaavuuksia omaan elämäntilanteeseen. Luontoon liitetyt voimauttavat mielikuvat ja luontokokemusten tuottama lohtu ovat kiinnostavia myös pohdittaessa luontokuvaston merkityksiä Nikkilän kokoelmassa.

Sosiaalityön väitöskirjassaan *Taide kohtaa elämän* (2003) Hanna-Liisa Liikanen käsittelee *Arts in Hospital* -hanketta itäsuomalaisissa sairaaloissa ja pohtii samalla luontoteemojen merkityksellisyyttä sairaalataiteessa. Kuten Liikanen tiivistää, aikaisempi tutkimus on osoittanut luontokuvien auttavan stressinhallinnassa, ja potilaiden on jopa havaittu toipuvan leikkauksista nopeammin silloin, kun heillä on ikkunastaan luontonäkymä. Luontonäkymien ja luontokuvaston on muun muassa huomattu alentavan verenpainetta ja vähentävän lihasjännitystä ja ihon sähkönjohtokykyä. (Ks. Liikanen 2003, 44–45, 61–62, 93–94, 97.) Luontoteemojen merkityksellisyys potilaiden kuntoutumisen kannalta on huomioitu hyvin myös suomalaisten yleissairaaloiden taidekokoelmissa, jotka sisältävät paljon luontokuvastoa (ks. esim. Bergström 2020, 46; Isohauta 2020, 117; Murros 2020, 67; Terho 2020, 72). Suomessa sekä keuhkotautiparantoloita että psykiatrisia sairaaloita on perinteisesti rakennettu kaupunkien ulkopuolelle – metsien, peltöjen ja vesistöjen äärelle. Toisaalta taustalla on ollut tarve turvata sairaalan omavaraisuus ja toisaalta luonnonympäristöjen on ajateltu edesauttavan sekä fyysistä että psyykkistä hyvinvointia.

Teemoja Nikkilän potilastaiteen kokoelman luontoaiheissa

Nikkilän potilastaiteen kokoelmassa on runsaasti maisemanäkymiä eri vuoden- ja vuorokaudenaikoina. Muita suosittuja aiheita ovat erilaiset luonnonilmiöt, puut ja kukat. Artikkelissa esittelen Nikkilän kokoelman aiheita teemoitellusti, edeten maisemakuvista kohti luontokuvaston muita keskeisiä teemoja ja lopulta pohtimaan kuvien tekemisen mahdollisia terapeuttisia vaikutuksia. Koska käytettävissäni ei ole tarkkaa tietoa tekijöiden taustoista, heidän sairaudestaan tai elämäntilanteestaan, tarkastelen yksittäisiä kuvia suhteessa muihin tulkitoihin samankaltaisista aiheista pyrkimyksenäni hahmottaa Nikkilän kokoelman luontokuvaston ääriviivoja ja yleisiä piirteitä.

Variaatioita maisemista

Suuri osa Nikkilän kokoelman luontoaiheisista teoksista on luonnonelementtien hallitsemia maisemia, mutta kokoelmaan sisältyy myös kuvia rakennetuista ympäristöistä. Joskus maisemissa on myös ihmisiä, eläimiä tai lintuja. Suomalaisia piirteitä potilaiden teoksissa ovat esimerkiksi järvimaisemien runsaus, koivujen, mäntyjen ja kuusien hallitsevat metsämaisemat, pellot ja vaarat. Suosittuja aiheita ovat myös maaseutukylien maisemat rakennuskannallemme tyypillisine piirteineen puukirkoista latoihin ja kesämökkeihin. Nikkilän sairaalan miljöötä on kuvattu vain melko harvoissa teoksissa, ja vaikuttaakin siltä, että sairaalaympäristön sijasta

Kuva 1 Korkealta nähty järvimaisema. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSMI121 - 3965, 1958.

potilaina olleet ovat halunneet keskittyä oman elämänsä kannalta merkityksellisiin maisemiin – todellisiin, muistettuihin tai kuviteltuihin. Kuvantekeminen saattaakin liittyä tarpeeseen irtautua sairaalaympäristöstä ja kurrottautua kohti sitä, mikä itselle näyttytyy tärkeänä ja voimauttavana.

Useimmiten maisemat on kuvattu horisontaalisesti suoraan edestä päin, mutta toisinaan niitä on myös havainnoitu ylhäältä käsin, korkealta paikalta, kuten lukuisissa Suomen taiteen kultakauden maisemamaalauksissa. Kuten taidehistorioitsija Ville Lukkarinen toteaa, on osa kotimaisesta maisemataiteesta selkeästi omaan historialliseen aikaansa sitoutunutta, mutta kuvastolle on ominaista myös tietty pysyvyys ja jatkuvuus (Lukkarinen 2015,13). Nikkilän kokoelman teoksissa on aiheidensa ja esitystapojensa puolesta yhteyksiä esimerkiksi Albert Edelfeltin (1854–1905), Gallen–Kallelan, Halosen ja Järnefeltin maisemamaalauksiin, mutta toisinaan myös syntetistisiä ja sinisävyisiä yömaisemia maalanneiden symbolistitaiteilijoiden teoksiin, kuten Edvard Munchin (1863–1944) kuutamomaisemiin. Taidehistorioitsija Anna-Maria von Bonsdorffin mukaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteen maisemakuvat luotasivat usein ihmismielen syvyksiä. Tässä yhteydessä erityisesti iltahämärän hetket ja yömaisemat olivat suosittuja aiheita tarjotessaan mahdollisuuksia erilaisten tunteiden ja mielialojen ilmaisemiseen. Esimerkiksi laajoja näköalamaisemia, metsän sisustaa, luoksepääsemättömiä erämaita, vuoria ja järviä kuvattiin runsaasti vuosisadan vaihteen taiteessa. Näiden aiheiden kautta saatettiin käsitellä sekä kansallista identiteettiä että henkilökohtaista yhteyttä luontoon. (von Bonsdorff 2014, 168.)

Nikkilän maisemakuvien joukossa on jonkin verran romanttisia, kuutamon valaisemia yömaisemia. Monissa Nikkilän kokoelman kuvissa kuu loistaa kirkkaana ja dramaattisena ho-

risontin takaa tummien sävyjen hallitsemassa maisemassa – metsikössä tai vesistön äärellä. Joskus kuun kuvajainen heijastuu vedestä ja muodostaa pylväsmäisen kuvion. Vastaavanlaisia pylväsmäisiä kuukuvauksia myös voi kohdata myös monien pohjoismaisten symbolistitaiteilijoiden, esimerkiksi Munchin ja Gallen-Kallelan teoksissa. Nikkilän teoksissa kuutamoiden värisävyt vaihtelevat valkoisesta keltaiseen, punertavaan, vihertävään ja siniseen, mikä voi viitata paitsi vaihteleviin sääoloihin, myös erilaisiin tunnetiloihin.

Kuva 2 Kuutamo metsikössä. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 – 449.

Kuusymboliikka herättää assosiaatioita sykliseen aikaan, kuukausien ja vuodenaikojen vaihteluun, luonnon ja elämän kiertokulkuun. Niemelä on kuvannut syklisyyden merkitystä ihmisen hyvinvoinnille muun muassa seuraavasti:

Jokaisen elämään kuuluu luonnostaan syklejä, joissa vaihtelevat uuden syntyminen, loistaminen, lakastuminen ja syvä hiljaisuus, jolloin ei tunnu tapahtuvan mitään. [...] ihmisen elämän uudet nelmat ja toiveet ovat vasta versoja, pieniä, hauraita ja vaikutuksille alttiita. Silti niihin on sisäänrakennettu voima, joka pitää sisällään kaikki mahdollisuudet täyteen kukoistukseen. [...] Luonnon syklisyys muistuttaa ja opettaa ihmiselle hitauden arvostamista ja kärsivällisyyttä. [...] Luonnon syklisyys tarjoaa siten ihmiselle rauhallisen ja levollisen näköalan elämään. (Niemelä 2019, 6–8.)

Mielisairaalakokemusten yhteydessä sairaus ja sairaalajakso saattavat näyttäytyä poikkeamana arkisesta, lineaarisesti etenevästä aikakokemuksesta ja siirtymisenä eräänlaiseen liminaaliti-

non valaisema
yinen
maisema.
maalaus.

laan (ks. esim. Heimonen ja Kuuva 2020, 344). Luonnon havainnointi ja vaihtelevien vuoden- ja vuorokaudenaikojen tarkkailu on voinut herkistää potilaan pohtimaan omaa tilannettaan, sairauden vaihetta ja toipumismahdollisuuksia.

Joskus kuun rinnalle on Nikkilän teoksissa asetettu myös tähtiä tai planeettoja, joista varsinakin jälkimmäiset ovat suomalaisessa taiteessa suhteellisen harvinaisia aiheita. Eräässä Nikkilän kokoelman teoksessa planeetta renkaineen hohtaa metsän rajassa, ja taustalla näkyy tähtitaivasta. Planeettasymboliikka herättää assosiaatioita esimerkiksi astrologiasta ja spirituaalisuudesta.

Kuva 3 Abstrahoitu maisema. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 3240, 1970.

Suomalaisten maisemien lisäksi potilaat ovat kuvanneet myös eksoottisempia kohteita, kuten aavikoita, tulivuoria, lumihuippuisia vuoria ja maisemia tuulimyllyineen tai itämaisine uskonnollisine rakennuksineen. Enimmäkseen maisemakuvat ovat tyyliltään melko realistisia, mutta teosten joukossa on esimerkkejä myös maiseman abstrahoitumisesta – luonnonmuotojen muuntumisesta viivojen halkomiksi värikentiksi, joissa on silti yhä havaittavissa maisemaksi jäsentyviä piirteitä. Näissä teoksissa voi nähdä yhtymäkohtia esimerkiksi Wassily Kandinskyn (1866–1944) ja muiden kohti abstraktiota edenneiden taiteilijoiden tuotantoon.

Juurtuvia ja juuriltaan irtautuvia puita

Laajempien metsämaisemien lisäksi yksittäiset puut ovat tiheästi toistuvia kuvauskohteita Nikkilän sairaalan potilastöissä. Näissä teoksissa yksittäiset puut nousevat kuvan hallitse-

vimmaksi hahmoksi laajemman maiseman asettuessa taustaksi. Toisinaan puiden muotoja on abstrahoitu voimakkaasti ja puunlehdet on väritetty kirkkain satukirjakuvituksista muistuttavin sävyin. Joskus taas taustamaisemien värit ovat korostuneen voimakkaita ja draamattisia, jolloin mustanpuhuvat puut piirtyvät selkeärajaisina esiin taustaa vasten, mikä herättää muistumia esimerkiksi Hugo Simbergin (1873–1917) värienkäytöstä. Yksinäisiä, kiemuraisia ja murtuneita puita ovat kuvanneet paitsi potilastaiteilijat, myös monet kultakauden taiteilijat, kuten Gallen-Kallela, jonka erämaakuvauksia on usein tulkittu suomalaisuuden näkökulmasta.

Kuva 4–5 Variaatioita puuteemasta. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma; NSM I121 – 1472; NSM I121 – EiNo.

Puuaiheisissa teoksissa voi toisinaan nähdä kosketuskohtia myös Jungin potilastöiden analyysiin, joissa puut on tulkittu symboleiksi tekijänsä tilanteesta. Jungin mukaan potilaiden puuaiheiset teokset kuvaavat usein itsen kasvuprosessia. (Ks. esim. Jung 1967/1978, 253, 258, 272.) Jungilainen tutkija Joseph Henderson on korostanut erityisesti vanhojen puiden tai kasvien usein edustavan psyykkisen elämän kasvua tai kehitystä, vastakohtana eläinten edustamalle vaistuelämälle (Henderson 1964/1997, 153).

Eräs Nikkilän teoskokoelmaan kuuluva kuvasarja sisältää useita versioita aiheesta, jossa yksinäinen koivu hallitsee kuvan etualaa ja taustalla näkyy vesistö- ja vaaramaisema. Samaa maisemaa miltei identtisine sommitelmineen on kuvattu eri vuoden- ja vuorokauden aikoina – kevästä syksyyn. Vuoden- ja vuorokaudenaikojen kierto voi heijastella ihmisen elämänvaihteita. Esimerkiksi syksyn kellastuvat ja lakastuvat lehdet saattavat viitata paitsi elinvoiman hiipumiseen ja lähestyvään kuolemaan, myös vanhasta luopumiseen ja tilan avautumiseen uusille mahdollisuuksille (ks. esim. Lahelma 2014, 153). Aiheen variaatiot voi tulkita sekä

maiseman muutoksen tarkkailuna että oman tilanteen käsittelynä etäännytetysti luonnon-symboleiden kautta. Aina ei kuitenkaan ole selvää, onko tietty kuva tarkoitettu tulkittavaksi symbolisesti vai onko kyse puhtaasti luontokuvista vailla syvempää symbolista merkitystä.

Kuva 6 Suora ja kaareva puu. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 2053, 1977.

Eräessä Nikkilän kokoelman akvarellissa on asetettu rinnakkain kaksi puuta, joista toisella on suora ja vankka runko ja toinen on kitukasvuisempi, rungoltaan kiemuraisempi. Kiemurainen puu tuo asetelmaan ornamentaalisuutta. Valon siivilöityminen oksien välistä luo miltei monokromaattiseen teokseen vaikutelman merkityksellisyydestä ja herättää mielle yhtymiä identiteetin pohdinnasta vastakohtaisten puiden rinnastamisella. Toisessa teoksessa rankka sadekuuro taas erottaa kaksi mäntyä toisistaan. Kummassakin teoksessa puuhahmot muistuttavat symboliikkansa kautta jännitteisistä suhteista ihmisten välillä.

Kuva 7 Puu irtautumassa juuriltaan. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - EiNo.

Monissa potilastöissä puiden maahan kuroutuvat juuret on kuvattu tarkasti, kuten myös kohti taivasta kurottelevat oksanhaarat. Nämä kuvat muistuttavat toisaalta ihmisen juurtuneisuudesta ympäristöönsä ja toisaalta halusta irtautua siitä. Joskus näyttääkin siltä, että puut ovat repimässä juuriaan irti maasta. Osalle potilaista sairaalajakso on saattanut merkitä etäisyyttä haasteelliseen elinympäristöön ja mahdollisuutta keskittyä omaan tilanteeseen neutraalissa ympäristössä ja sitä kautta myös muutosta, irtautumista aiemmasta elämästä ja kiinnittymistä johonkin uuteen.

Kuva 8 Ihmiä juurtumassa maahan. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 1431.

Ikään kuin juuriltaan itseään irti repivän puun vastakuvana Nikkilän kokoelmassa on teos, jossa rantamaisemassa seisoskelevien ihmishahmojen kaapumaiset vaatteet näyttävät juurtuvan maahan puunrunkojen tapaan. Samakaltaisia kaapumaisiin asuihin pukeutuneita ihmisiä ovat kuvanneet myös monet symbolistitaiteilijat, ja tässä yhteydessä asusteet on usein liitetty esoteerisuuteen, totuuden ja salaisen tiedon etsintään (ks. esim. Kokkinen 2020, 13).

Niin suomalaisessa kuin kansainvälisessäkin potilastäiteessä on runsaasti esimerkkejä antropomorfismista eli inhimillisten muotojen yhdistämisestä luontoaiheisiin. Nikkilän teoksissa luonnonobjekteja on elollistettu muun muassa ihmiskasvoihin ja ihmishahmoihin on puolestaan liitetty puihin tai muihin kasveihin liittyviä osia. Eräässä teoksessa mystisen, hieman utuisen maiseman taustalla on tumma kukkula, jonka voi hahmottaa myös jättimäisiksi kasvoiksi, ja toisessa teoksessa naishahmo on asetettu maisemaan siten, että vihreät oksat hänen taustallaan vaikuttavat kasvavan hänen ruumiistaan puunoksien tavoin. Jälkimmäinen aihe herättää ajatuksia kasvusta ja uusiutumisen, elinvoiman heräämisestä.

Joskus Nikkilän potilastäiteen luontokuvasto myös nivoutuu uskonnollisen taiteen vakiintuneisiin aiheisiin. Syntiinlankeemusaiheisessa teoksessa ihmishahmot Aatami ja Eeva on asetettu omenapuun katveeseen ja valtava käärme kiemurtelee heidän ympärillään.

Kuva 9 Aatami ja Eeva omenapuiden katveessa. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 – 3674.

Myrskyn enteistä kohti valoa

Mielen sairastuminen ja sairaalaan joutuminen merkitsee useimmille potilaille katkosta normaalielämään. Sairaus voi näyttäytyä paitsi lamaantumisenä ja sosiaalisena vetäytymisenä, myös maanisena toimintana, jopa myrskyn vertautuvana tilana. Nikkilän potilastaiteen kokoelmassa on paljon erilaisia myrskykuvia. Suosittuja aiheita ovat esimerkiksi myrskyisellä merellä ajelehtivat veneet ja laivat. (Ks. Kuuva 2021, 146–147.) Joskus myrskyn ennusmerkeinä näyttäytyvät maiseman tummanpuhuvat sävyt, korkeat pilvimuodostelmat tai taivaalla kaartelevat tummat linnut.

Teoksessa, jonka aihetta tekijä on kuvaillut sanalla ”turbulenssi”, pyörremyrsky on parhailaan kehkeytyvässä ja taivaalla leiskuu salamoita. Toisessa saman tekijän teoksessa myrsky on tuhonnut rakennuksia ja kaatanut puita. Vaikka myrskyaiheilla voi olla kosketuskohtia esimerkiksi ajankohtaiseen uutiskuvastoon, voivat ne potilaiden kokemusmaailmassa yhdistyä myös omaan sairauteen, esimerkiksi siihen, millaisena psykoosi näyttäytyy, kun kokemusta tarkastellaan jälkikäteen, tilanteen rauhoittuttua. Pyörremyrsky voi kuvata niitä muutosvoimia, joita potilas kohtaa sairauden myötä. Mielen sairaus ei kosketa vain sairastunutta yksilöä, vaan usein se vaikuttaa laajemmin koko myös hänen lähipiiriinsä.

Kuva 10–11 Pyörremyrsky. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 2394, 1976; NSM I121 - 2393.

Myrskyaiheiden lisäksi Nikkilän teoksissa on kuvattu myös seesteisempiä luonnonilmiöitä ja -objekteja, kuten sateenkaarta ja aurinkoa. Teoksessa, jonka yhteyteen on liitetty sanat ”Nikkilän sateenkaari”, sateenkaaren värien järjestys ei täysin vastaa luonnossa ilmenevän sateenkaaren värijärjestystä, minkä voi mahdollisesti tulkita viittauksena Nikkilän sairaalaympäristössä tehtyihin poikkeuksellisiin havaintoihin ja niiden pohjalta syntyneisiin uudenlaisiin väriyhdistelmiin.

Myös aurinkosymbolilla on tärkeä roolinsa Nikkilän kokoelmassa. Aurinko näyttää useimmiten symboloivan valoa, elinvoimaa, ja toivoa pimeyden voittamisesta. Ajatus valon tarpeellisuudesta mielen hyvinvoinnin kannalta nousee esiin myös suomalaisissa mielisairaalamuistelmassa. Kuten eräs sairaalassa potilaana ollut kuvailee kokemustaan:

Päivittäin kävin tekemässä yli puolen tunnin kävelyretken. [...] Pimeyttä oli vaikea kestää. Ensimmäistä kertaa helmikuun valtava valo tuntui lähes välttämättömältä, koskaan aiemmin en ollut siitä niin iloinnut. (MKM 255–256.)

Kuva 12 Utuinen aurinko. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - EiNo.

Nikkilän kokoelman kuvissa aurinko on usein sijoitettu laajemman maiseman taustalle, mutta toisinaan se on myös kuvan pääaihe. Aurinko näyttäytyy kuvissa yleensä voimana, joka saa luonnon heräämään, kasvit kasvamaan ja kukat kukkimaan. Joskus koko kuvaa hallitsee punertavana hehkuva, utuinen aurinko pilvien keskellä ja toisiaan auringon kuvajainen vedessä taas muistuttaa veden yllä palavaa tulta. Tämänkaltaiset kuvat saavat katsojan pohtimaan niihin mahdollisesti sisältyviä uskonnollisia tai spirituaalisia merkityksiä. Monissa kulttuureissa kuvat auringosta ovat kytkeytyneet ideoihin valaistumisesta ja uskonnollisesta kokemuksesta (ks. esim. Jung 1964/1997, 22).

Nikkilän kokoelman aurinkosymboliikasta avautuu kiinnostavia näkökulmia 1900-luvun alkupuolen pohjoismaiseen taiteeseen, jonka keskiössä olivat usein vitalismi, ulkoilmaelämä ja aurinko. Aurinkosymboliikka on ollut hyvin merkityksellistä esimerkiksi Vincent van Goghin (1853–1890), Jens Ferdinand Willumsenin (1863–1958) ja Edvard Munchin taiteessa. Aurinkosymboli on usein liittynyt terveyden ja sairauden suhteeseen. Esimerkiksi Munch käsitteli teoksissaan huomattavan paljon sairauden tematiikkaa ja sairaiden perheenjäsentensä kaipausta valoon, kohti aurinkoa. Hän on itse luonnehtinut aurinkosymboliikkaa varhaistuotantoon kuuluvassa *Kevät*-teoksessa ja Oslon yliopistoon tekemissään aulamaalauksissa seuraavasti:

Aulamaalauksista on suora yhteys *Kevääseen*. Aulamaalaukset kuvaavat ihmisiä, joita loistava aurinko vetää puoleensa, kirkas valo pimeyden aikana./ *Kevät* kuvaa kaipausta valoon ja lämpöön ja elämään, parantumattomasti sairaan ihmisen tuntemana. Aurinko Aulasarjassa on sama aurinko nähtynä ikkunan läpi *Keväässä*. Se on Osvaldin aurinko [...] Minä, ja koko perheeni, äidistäni lähtien, olemme istuneet siinä samassa tuolissa, jota käytin *Keväässä*. Me istuimme siinä talvi toisensa jälkeen, kaivaten aurinkoa. (Edvard Munch, teoksessa *Tøjner* 2000, 170–171, suom. Sari Kuuva.)

Munchille läheisessä Henrik Ibsenin (1828–1906) *Kummittelijat*-näytelmässä (1881) aurinko on toistuva symboli, jota parantumattomasti sairas Osvald kaipaa ja jota hän katselee myös kuolemansa hetkellä. Munchin aurinkosymboliikassa on nähty kosketuspintaa paitsi Ibsenin *Kummittelijoihin*, myös Friedrich Nietzschen (1844–1900) teokseen *Näin puhui Zarathustra* (1883–1885), August Strindbergin (1849–1912) teokseen *Auf zur Sonne* (1892) ja Johann Wolfgang von Goethen (1749–1832) optiikkaa käsittelevään teokseen (Prideaux 2005/2007, 276). Kuten Munchin tuotannossa, myös Nikkilän teoksissa aurinkosymboli näyttyytyy yleensä elinvoimaa tuottavana, joskus jopa spirituaalisena tai uskonnollisena ilmiönä.

Kuva 13 Aurinko riippuvine säteineen. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSMI121 - EiNo, 1979.

Nikkilän kokoelman yksittäisissä kuvissa aurinkosymboliin on kuitenkin yhdistetty myös negatiivisia merkityksiä. Joskus auringon säteet riippuvat raskaina ja alakuloisina kohti maata, mikä herättää mielikuvia syvästä masennuksesta. Eräässä teoksessa taas on kuvattu ihmiskasvoinen aurinko, joka levittää ympärilleen sinivioletta vahingoittavaa säteilyä. Välillä aurinko myös paahtaa kuivaa hiekka-aavikkoa. Paitsi vitaalisena ja henkisenä elementtinä, aurinko toimii siis Nikkilän kuvissa myös vahingoittavana ja melankolisena elementtinä. Myös filosofi ja psykoanalyytikko Julia Kristevan teksteissä musta aurinko on toiminut vertauskuvana masennukselle ja melankolialle (esim. Kristeva 1987/1998).

Kukat, ornamentaalisuus ja piirtämisen ilo

Yksi keskeinen kuvaryhmä Nikkilän potilaskuvien kokoelmassa ovat kukkakuvat, jotka ovat olleet keskeisiä aiheita myös kansainvälisessä potilastaiteessa. Esimerkiksi vuonna 2019 Saksassa järjestetyssä *Gewächse der Seele* -kiertonäyttelyssä oli mukana runsaasti kukka-aiheita (ks. Beyme ym. 2019). Potilastaiteessa kukkien muotokieli on vaihdellut naturalistisesta kuvaustavasta voimakkaasti tyyliteltyihin ja abstrahoituihin ornamentinomaisiin muotoihin. Toisinaan kukka-aihetta on lähestytty myös hyvin ekspressiivisesti, mikä on kuitenkin harvinaisempaa kuin naturalismi ja tyylittely.

Sekä suomalaisessa että saksalaisessa potilastaiteessa kukka- ja kasviaiheisiin on liitetty mielikuvia kasvusta ja elinvoimasta, mikä on korostunut, kun aiheisiin on yhdistetty esimerkiksi aurinkosymboliikkaa. Kun osa Nikkilän kuvista perustuu tekijöidensä omiin tulkintoihin kasviaiheista, on osa teoksista kopioita tunnettujen taiteilijoiden teoksista. Teoksissa on

Kuva 14 "Vedenalainen kukkaistytö". Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 3163, 1980.

selkeitä kosketuskohtia esimerkiksi Vincent van Goghin kukka-aiheisiin – auringonkukkiin ja kirsikkapuun kukkiin.

Monesti kukat ovat osa laajempaa maisemakuvausta, mutta kuvauskohteena on myös yksittäisiä kukkia ja kukka-asetelmia, toisinaan maljakkoon aseteltuina.

Eräässä teoksessa lasivaasiin on aseteltu punaisia ja valkoisia kukkia, ja maljakosta on varisut pöydälle kuihtuneita kukkia. Teos muistuttaa katoavaisuudesta *vanitas*-aiheen tapaan (ks. esim. Konttinen ja Laajoki 2005, 483–484).

Katoavaisuuden symboliikkaan liittyy myös Nikkilän kokoelman teos, jonka yhteyteen on liitetty sanat "Vedenalainen kukkaistytö". Teos nostattaa muistumia symbolistisen taiteen

yhteydessä suosituista elämän ja kuoleman kiertokulkuun liittyvistä aiheista, jotka kuvaavat, kuinka kuollut ruumis toimii kasvualustana uudelle elämälle, kuten kukille ja puille. Kyse on metabolismista, aineenvaihdunnasta ihmisen ja luonnon välillä. Esimerkiksi Munch on käsitellyt aihetta tuotannossaan Charles Baudelairin (1821–1867) runojen innoittamana (ks. esim. Cordulack 2002, 97–106; Kuuva 2010, 100).

Kuten Nikkilän taidekerhon vetäjä Rafael Wardi on haastattelussaan todennut, hän koki toisinaan pääsevänsä kuvien kautta hyvin lähelle potilaita, koska kuvat puhuivat omaa kieltään tekijöidensä tunnetiloista (Tuovinen 2009, 189). Toisinaan potilastaiteilijat ovat tehneet useita erilaisia versioita kukkateemasta. Vertaillenani Nikkilän kokoelman kukka-aiheita huomioni kiinnittyi erään potilaan piirtämään kuvapariin, jonka ensimmäistä kuvaa hallitsee musta kukka terävine lehtineen ja toista kirkasvärinen kukka pehmeine muotoineen. Vaikka teosten asetelma kukka pääaiheena on molemmissa kuvissa hyvin samankaltainen, on niissä täysin erilainen tunnelma – ensimmäisessä painostava ja uhkaava ja toisessa keveä ja levollinen.

Kuva 15–16 Kukkakulkintoja samalta tekijältä. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - EiNo; NSM I121 - EiNo.

Nikkilän kokoelman teoksissa esiintyvät kukkalajit eivät läheskään aina ole yksiselitteisesti nimettävissä, mutta selkeästi eniten teoksissa on kuvattu ruusuja ja onnen symboleina tunnettuja neliapiloita. Ruusuaiheissa huomiota kiinnittää usein piikkien tarkka kuvaus, mikä voimistaa vaikutelmaa ruususemboliikan kaksinaisesta luonteesta – kauneutta ja kipua.

Sekä suomalaisessa että kansainvälisessä potilastaiteessa kukka-aiheiden rinnalle on usein asetettu ihmisiä. Erityisesti nuoria naisia, toisinaan myös lapsia, on kuvattu kukkien ympäröiminä tai pitelemässä niitä käsissään. Joskus kuvat toisiinsa kietoutuneista kasveista herättävät myös mielikuvia toisiinsa kietoutuneista ihmisistä. Toisinaan kukkien symboliikka ker-

Kuva 17 Ruusut. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - EiNo, 1976.

too tunteista ihmisten välillä. Eräässä Nikkilän kokoelman teoksessa tyylitelty nais- ja mieshahmo on asetettu vastatusten keskellä punertava kukka. Kuvaustapa muistuttaa Johannes Linnankosken (1869-1913) teosnimestä *Laulu tulipunaisesta kukasta* (1905) ja Munchin *Silmätysten*-teoksesta (1899-1900), jossa hahmojen väliin on asetettu puunrunko. Näissä kaikissa teoksissa ihmisten keskinäistä vetovoimaa kuvataan luonnonsymboliikan avulla.

Kuva 18 Kukka ihmisten välillä. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 3593.

Toisinaan ihmishahmojen rinnalle sijoitetut kukat ja muut luonnonelementit näyttävät ornamentaalisilta yksityiskohdilta pikemmin kuin merkityksellisiltä symboleilta, mutta välillä tekijä on halunnut kasvikuvasen avulla selkeästi korostaa tiettyjä merkityksiä. Esimerkiksi tummasävyiseen kuvaan, vakavien ihmiskasvojen rinnalle on asetettu violetti kukka, jonka voi mieltää esimerkiksi tuskan vertauskuvaksi. Nikkilän kokoelman kuvissa voi kohdata myös naishahmon ympärillään sinisiä kukkia, jotka romantiikasta lähtien ovat symboloineet kaipuuta. Joskus ihmishahmo taas on sijoitettu aavikolle, kaktusmaisten kasvien rinnalle, kuumaan auringonpaahteeseen. Nämä kaikki kukkasymboliikkaa hyödyntävät teokset on mahdollista ymmärtää kuviksi tekijöidensä menneistä tai ajankohtaisista tunnekokemuksista.

Kuva 19 Kasvikuvion varioiminen. Helsingin kaupunginmuseo, Nikkilän sairaalan kokoelma, NSM I121 - 2003, 1977.

Kuten maisemakuviin, myös kasviaiheisiin liittyy abstrahointia. Joskus kasvikuviot peittävät ornamentaalisesti koko kuvapinnan ja toisinaan kukan tai lehtikuvion muoto varioituu kuvapinnan eri osissa. Samankaltaista aiheen käsittelyä on esitelty myös aikaisemmissa mielisairaala- ja taiteeseen keskittyneissä tutkimuksissa (ks. esim. Prinzhorn 1922/1972; von Beyme ym. 2019). Saman kuvion toistaminen ja varioiminen saattaa liittyä piirtämisprosessin terapeuttisuuteen, katseen ja käden yhteistoimintaan, liikkeen virtaan ja tekemiseen uppoutumiseen. Sairaalaympäristössä mahdollisuus havaita oman aktiivisen toiminnan konkreettisia jälkiä paperilla voi olla hyvin merkityksellistä, eikä merkityksetöntä ole myöskään halu koristaa laitosmaista sairaalaympäristöä värikkäin, luontoaiheisin kuvin.

Niin suomalaisessa kuin kansainvälisessäkin potilastaitteessa on käytetty usein voimakkaita värejä. Syynä voivat olla paitsi tekijöiden mieltymykset, myös saatavilla olleet materiaalit. Potilaiden tekemät kuvat muistuttavat usein lasten tavoista kuvata maisemia kirkkain värein ja perusmuotoja hyödyntäen. Toisinaan kasvien kuvauksessa korostuu symmetrisyys ja säännönmukaisuus ja toisinaan taas niiden orgaanisuus, epäsäännönmukaisuus, jopa epämuotoisuus. Useimmat kasvi- ja luontoaiheet ovat tunnelmaltaan positiivisia tai neutraaleja, mutta

toisinaan kuviin sisältyy myös tietynlaista uhkaavuutta, joka syntyy esimerkiksi synkistä väreistä, voimakkaista kontrasteista ja piikikkäiden, terävien ja kulmikkaiden muotojen hallitsemattomuudesta. Toisinaan kuvissa on myös erikoisia perspektiivejä, ja joskus kuvapinta on täytetty kuvioilla kokonaan, mikä on kuitenkin ominaisia vain osalle potilastaitelijoista. Kuten tietynlaisella värienkäytöllä, myös paperin täyttämällä reunasta reunaan saattaa olla yhteyksiä paitsi työskentelyn terapeuttisuuteen, myös käytettävissä olevien materiaalien niukkuuteen.

Lopuksi

Tutkimukseni yhteydessä kävi ilmeiseksi, että suomalaisten mielisairaalapotilaiden teoksissa on runsaasti luontokuvastoa. Keskeisiä aiheita Nikkilän kokoelmassa ovat erilaiset järvi- ja pelto- ja vaaramaisemat sekä koivujen, mäntyjen ja kuusien hallitsevat metsiköt. Teosten joukossa on myös paljon kuvia erilaisista luonnonilmiöistä ja -objekteista, kuten myrskyistä, sateenkaarista, auringoista, puista ja kukista. Mainitut aiheet toistuvat usein niin lasten piirroksissa, kansalaisopistojen kevätnäyttelyissä kuin eri aikakausien taiteessakin. Tämänkaltaista luontokuvastoa on kaikkialla ympärillämme – niin kuvissa kuin kirjallisuudessakin. Suomalaisten potilaiden kuvat ovat suurelta osin melko realistisia ja maanläheisiä suhteessa kansainvälisiin vertailukohtiinsa. Suomalaisuus näkyy etenkin maisemakuvauksissa, joissa eri vuodenaajat ja suomalaisille maisemille tyypilliset piirteet rakennettuine ympäristöineen ovat monipuolisesti edustettuina.

Tässä artikkelissa olen etsinyt Nikkilän kokoelman luontokuvastolle vertailukohtia muun muassa symbolistisesta kuvataiteesta. Sekä symbolistisessa taiteessa että mielisairaalapotilaiden taiteessa sieluntiloja ja psyykkisiä ilmiöitä käsitellään luontokuvaston kautta hahmottaen vastaavuuksia itsen ja maailman, mikrokosmoksen ja makrokosmoksen välillä. Symbolistisen kuvataiteen kukoistuskautena 1800-luvun lopulla psykologia tieteenalana oli kehkeytymäisillään ja aikakauden taiteilijat keskustelivat innokkaasti psykologisista ilmiöistä. Myöhemmin esimerkiksi Jung analysoi, millaisissa merkityksissä luontokuvasto näyttäytyi potilaiden unissa ja kuvissa. Vaikkei Nikkilän kokoelman kuvia olekaan mielekästä nimetä yksioikoisesti kollektiivisen alitajunnan tuotteiksi, on Nikkilän tekijöiden tavoissa hyödyntää luontokuvastoa paljon keskinäisiä yhteyksiä, yhteyksiä kansainväliseen potilastaiteseen ja taiteen historiaan yleisemminkin.

Suomalaisten mielisairaalamuistelmien yhteydessä monet muistelijat ovat kertoneet kokeneensa sairaalaa ympäröivän luonnon hyvin terapeuttisena, ja sen merkityksellisyys näytti toisinaan nousevan jopa sairaalahoitoa ja sairaalan ihmiskontakteja tärkeämmäksi. Vastaavanlainen ajatus tulee esiin myös mielisairaalahoidossa olleen kirjailijan Leif Färdingin (1951–1983) runossa, jossa luonto näyttäytyy tärkeänä keskustelukumppanina:

*Menin rannalle. Puhuin kiville
ja kylmässä tuulessa väräjäöriville lehdille
koska oli syksy.*

*Puhuin myös kivien ja kaarnojen ja sammalten samoajille:
hyönteisille.*

*Puhuin linnuille ja levottomalle tai tyvenelle merelle,
puhuin auringolle.*

Ja koko ajan tuntui kuin ihminen kuuntelisi. (Färding 1984, 41.)

Kuvien kautta potilaiden luontosuhde avautuu eri tavoin kuin heidän kirjallisissa muistelmis-
saan, joissa luonnon merkityksellisyys toipumiselle usein mainitaan, mutta aihetta ei avata sen
tarkemmin. Nikkilän kokoelman avulla voi päätellä, millaisia asioita potilaat ovat kokeneet
merkityksellisiksi: maisemien valon ja värit, vuodenaikojen vaihtelun, luonnonvoimien ja -il-
miöiden ja -objektien symboliset ulottuvuudet. Aineiston analyysissä merkityksellisiksi nousi
potilaiden tapa reflektoida omaa tilannettaan luontokuvaston avulla. Esimerkiksi toistuvat
myrskyaiheet, synkät yömaisemat, kuvat juuriltaan irtautuvista ja juurtuvista puista, auringon
valosta ja voimasta ovat rinnastettavissa sairauden vaiheisiin – sairastumiseen, sairaalaan jou-
tumiseen ja lopulta toiveeseen toipumisesta, itseluottamuksen lisääntymisestä ja identiteetin
selkiytymisestä ja elämäntarkoituksen kirkastumisesta ja oman paikan löytämisestä kriisivai-
heen jälkeen.

Nikkilän kuvaston synkkäsävyisimmissä luontoaiheissa on kosketuspintaa myös potilai-
den kärsimystä heijastaviin omakuviiin ja tiettyihin uskonnollisiin aiheisiin, mutta myrskyn ja
pimeyden vastaparina teoksissa on myös uskoa tulevaisuuteen (ks. esim. Kuuva 2021). Toi-
sinaan kuvat kertovat myös tekemisen ilosta. Mahdollisesti osa kuvista on syntynyt korista-
maan anonyymia, ankeana näyttäytyvää laitostilaa. Esimerkiksi kukkia ja muita luonnonob-
jekteja kuvaamalla sairaalaympäristöstä ehkä haluttiin tehdä vähemmän laitostenomainen. On
kiinnostavaa, etteivät potilaat kuvanneet kovinkaan paljoa Nikkilän sairaala-aluetta ja sen
lähiympäristöä, vaan useimmiten he näyttivät löytäneen kuvauskohteensa muistikuviansa
joukosta. Esimerkiksi tutut kotimaisemat ja muut merkityksellisiksi koetut ympäristöt ovat
mahdollisesti tuoneet lohtua sairaalaelämään.

Koska itselläni ei ole ollut tietoa yksittäisten potilaiden taustoista, heidän sairauksistaan,
toipumisestaan tai elämänkohtalostaan yleisemmin, en ole pystynyt esittämään pitkälle viety-
jä tulkintoja heidän hyödyntämänsä luontokuvaston suhteesta sairauden vaiheeseen. Tarkas-
telemalla suhdetta eri tekijöiden kuvien välillä olen sen sijaan pyrkinyt hahmottamaan poti-
lastaitteen luontokuvaston yleisiä piirteitä olettaen, että kuvat kokonaisuutena voivat välittää
potilaiden kokemuksesta jotain sellaista, mitä kirjallisissa mielisairaalamuistelmassa ei suora-
sanaisesti käsitellä – kurrottautumista niitä asioita kohti, jotka tuovat pilkahduksen toivoa lai-
tosmaiseen, usein kärsimyksen ja epävarmuuden sävyttämään sairaalaelämään.

Myös Edith Steinin ajatukset luonnon kautta kohdattavista elämänilmiöistä auttavat osal-
taan selittämään, miksi luontokuvasto on niin keskeistä potilaiden taiteessa. Esimerkiksi vuo-
denaikojen vaihtelu, kukkien kasvu, kukoistus ja kuihtuminen voivat paitsi tuoda etäisyyttä
sairaalaelämään, myös elvyttää aisteja, tarjota peilauspintoja omille kokemuksille ja auttaa
kokemusten jakamista muiden ihmisten kanssa. Toisinaan potilastöiden luontokuvasto vai-
kuttaa myös heijastelevan tietynlaista henkisyttä, hengellisyttä tai uskonnollisuutta. Kuten
David Thurffell (2021) on esittänyt, ovat luontokokemukset hyvin merkityksellisiä pohjois-
maisessa spirituaalisuudessa. Luonto on monille nykyihmisille uskonnollista kuvastoa neut-
raalimpaa ja vapaampaa maastoa, ja sen avulla voi olla helpompaa käsitellä henkilökohtaista
tilannetta. Luontokuvaston hyödyntäminen potilastaitteessa kytkeytyy siis monin tavoin hy-
vinvoinnin aihepiiriin: luontokuvasto voi toimia paitsi esteettisten ja sitä kautta mahdollisesti
hyvinvointiakin edistävien kokemusten lähteenä, myös muistojen ja oman identiteetin ylläpi-
täjänä, peilikuvana omalle tilanteelle ja tulevien mahdollisuuksien hahmottamiselle.

Kansainvälinen potilastaitteen tutkimus oli varsinkin alkuvaiheessa psykiatrivetoista ja kes-
kittyi pääasiallisesti tutkimansa kuvaston poikkeuksellisuuteen ja patologisuuteen, sillä kuvia
hyödynnettiin pääasiallisesti diagnostiikan apuvälineenä. Myöhemmin potilastaitteeseen on

avautunut uusia näkökulmia ja esimerkiksi taiteilijat ovat hyödyntäneet niitä omien töidensä virikkeinä (ks. esim von Beyme ym. 2019). Mielisairauteen liittyvän stigmatisaation purkamiseksi olisi tärkeää nostaa potilastaiteen yhteydessä esiin myös tavanomaisempaa kuvastoa. Vaikka osa Nikkilän potilastaiteesta on selkeästi ammattitaiteilijoiden käsialaa, muistuttavat kuvaston aiheet suurissa linjoissaan esimerkiksi työväen- ja kansalaisopiston kevätnäyttelyiden aiheita. Mielisairaalapotilaat ovat valinneet kuvauskohteikseen aiheita, jotka ovat merkityksellisiä tekijöille itselleen ja on tärkeää tiedostaa, että he ovat etsineet hyvinvointia hyvin samanlaisista asioista ja aihepiireistä kuin muutkin ihmiset.

Lähteet

Arkistoaineisto

Muistoja ja kokemuksia mielisairaala -keruun aineisto (2014–2015) (MKM). Suomalaisen kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kirjallisuus

- Bergström, Kirsti. 2020. ”HUS Taidetoimikunta – valtakunnallinen vaikuttaja”. Teoksessa *Taide vanhin voitehista. Kuvataidetta sairaaloissa*. Toimittajat Seppo Seitsalo ja Ilkka Taipale, s. 31–47. Helsinki: Hus taidetoimikunta.
- Beyme Ingrid von ym., toim. 2019. *Gewächse der Seele – Pflanzen-fantasien zwischen Symbolismus und Outsider Art. Floral Fantasies between Symbolism and Outsider Art*. Berlin: Hatje Cantz.
- Bolle, Ralf. 2012. ”Sisäisten kuvien virrassa, tietoisuuden rajamailla”. Suom. Henna Huttunen-Hara. Teoksessa *Kuva kantaa. Kuvataideterapia kasvatuksen, hoidon ja kuntoutuksen tukena*. Toimittajat Päivi-Maria Hautala ja Eija Honkanen, 130–144. Pori: Satakunnan ammattikorkeakoulu. (Alkuteksti: ”On the Flow of Inner Images and the Borders of Consciousness”, 2006).
- Bonsdorff, Anna-Maria von. 2014. ”Nocturne – Beda Stjernschantz in maisemat”. Teoksessa, Beda Stjernshantz. *Ristikkoportin takana/Bakom gallergrinden*, toimittaja Itha O’neill, s. 160–179. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Butters, Maija. 2016. ”Aesthetics as metaphysical meaning-making in the face of death”, *Approaching Religion*, Vol. 6, No. 2, December 2016, 96–111.
- Butters, Maija. 2021. *Death and Dying Mediated by Medicine, Rituals, and Aesthetics: An Ethnographic Study on the Experiences of Palliative Patients in Finland*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Cadogan, Jukka. 2008. *Mielisairaiden taide Suomessa. Tutkielma psyykkisesti sairaiden taiteen vastaanotosta taidekentällä ja julkisuudessa 1915–1971*. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Cordulack, Shelley Wood. 2002. *Edvard Munch and the Physiology of Symbolism*. London: Associated University Presses.
- Elovirta, Arja, toim. 2005. *Omissa maailmoissa. Taidetta, terapiaa ja liiteripicassoja*. Helsinki: Maahenki.

- Färding, Leif. 1984. *Iban kuin ihminen kuuntelisi*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Haveri, Minna. 2010. *Nykykansantaide*. Helsinki: Maahenki.
- Heimonen, Kirsi ja Sari Kuuva. 2020. "A Corridor that Moves. Corporeal Encounters with Materiality in a Mental Hospital", Teoksessa, *a Material Cultures of Psychiatry*, toimittajat Monika Ankele ja Benoît Majerus, s. 334–353. Bielefeld: Transcript.
- Henderson, Joseph L. 1997. "Muinaiset myytit ja moderni ihminen". Suom. Mirja Rutanen. Teoksessa, *Symbolit. Piilotajunnan kieli*. Helsinki: Otava. (Alkuteos: Man and His Symbols, 1964).
- Hämäläinen, Helena. 2020. "Potilaiden kädenjalkiä – Potilastaide ja potilastyöt terveystalouden kokouksissa", teoksessa *Terveys tallessa – sata kokoelmaa ja museota Uudeltamaalta*, toimittajat Henna Sinisalo, Maria Tukia, Helena Hämäläinen ja Anders Manns, s. 308–313. Helsinki: HUS Helsingin yliopistollisen sairaalan museotoimikunta.
- Hämäläinen, Tommi. 2018. *Mielen kuva-arkistossa. Tutkielma oppimiskokemuksesta Nikkilän sairaalan potilastöiden äärellä*. Taiteen maisterin opinnäytetyö. Helsinki: Aalto-yliopisto.
- Häyrynen, Maunu. 2005. *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Isohauta, Teija. 2020. "Sairaala Novan maisemissa". Teoksessa *Taide vanhin voitehista. Kuva-aidetta sairaaloissa*, toimittajat Seppo Seitsalo ja Ilkka Taipale, s. 111–117. Helsinki: Hus taidetoimikunta.
- Jung, Carl Gustav. 1967/1978. *The collected works of C. G. Jung. Volume 13. Alchemical studies*. Käänt. R. F. C. Hull. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Jung, Carl Gustav. 1997. *Symbolit. Piilotajunnan kieli*. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: Otava. (Alkuteos: Man and His Symbols, 1964).
- Jääntti, Saara, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva, Karoliina Maanmieli ja Anu Rissanen, toim. 2022. *Kokemuksia mielisairaalaista. Muistoihin kaivertuneet tilat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jääntti, Saara ym., toim. 2019. *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuuri.
- Kokkinen, Nina. 2020. "Initiaatio taiteen ja esoteerisuuden risteyksessä". Teoksessa, *Hengen aarteet. Esoteerisuus Suomen taidemaailmassa 1890–1950*, toimittajat Nina Kokkinen ja Lotta Nylund, s. 8–23. Helsinki: Parvs.
- Konttinen, Riitta ja Liisa Laajoki. 2005. *Taiteen sanakirja*. Helsinki: Otava.
- Kristeva, Julia. 1998. *Musta aurinko. Masennus ja melankolia*. Suom. Mika Siimes ja Pia Siivenius. Helsinki: Nemo. (Alkuteos: Soleil noir, 1987).
- Kuuva, Sari. 2010. *Symbol, Munch and Creativity. Metabolism of Visual Symbols*. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuuva, Sari. 2021. "Religious and Spiritual Motifs in the Art of the Patients of Nikkilä Hospital", *Approaching Religion*, 11(1), 135–155.
- Lahelma, Marja. 2014. "Aika, ikuisuus ja olemassaolon mysteeri Beda Stjernschantzin teoksessa Pastoraali (Primavera, 1897)". Teoksessa *Beda Stjernschantz. Ristikkoportin takana/ Bakom gallergrinden*, toimittaja Itha O'neill, s. 136–158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Liikanen, Hanna-Liisa. 2003. *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisien hoitoyksiköiden arjessa ja juhlissa*. Helsinki: [Hanna-Liisa Liikanen].

- Liippo, Elli. 2011. *Kuvatoisinto kurinpidon ja hoitotyön kehyksenä. Turun Psykiatrisen vankisairaalan seinämaalauskoelma laitoshoidon historian näkökulmasta*. Pro gradu. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lukkarinen, Ville. 2004. ”Taiteilija kohtaa luonnossa itsensä – Pekka Halosen maisemat taiteilijan omakuvina”. Teoksessa *Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa*, toimittajat Ville Lukkarinen & Annika Waenerberg, s. 156–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lukkarinen, Ville. 2015. *Piirtäjän maisema. Paikan kokeminen piirtämällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miettinen, Sisko. 2000. ”Muutosten kautta kotiin – sairaalan runousoppi. Teoksessa *Pitkäniemen vuosisata*, toimittaja Pekka Kaarninen, s. 131–159. Tampere: Pirkanmaan Sairaanhoidopiirin kuntayhtymä.
- Murros, Kari. 2020. ”Taideteokset Jorvin sairaalassa – Pro homine toto viribus unitis.” Teoksessa *Taide vanhin voitehista. Kuvataidetta sairaaloissa*, toimittajat Seppo Seitsalo ja Ilkka Taipale, s. 63–67. Helsinki: Hus taidetoimikunta.
- Niemelä, Marita. 2019. ”Luonto puhuttelee ihmisen sielua”. Teoksessa *Kohti luonnollista hyvinvointia. Näkökulmia luonto perustaisen toiminnan kehittämiseen*, toimittajat Martta Ylilauri ja Anja Yli-Viikari, s. 4–10. Vaasa: Vaasan yliopisto, Levón instuutti.
- Parland, Oscar. 1991. *Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Parviainen, Jaana. 2002. ”Kinesteettinen empatia. Pohdintoja Edith Steinin empatiakäsityksen ulottuvuuksista”. Teoksessa *Kokemus*, toimittajat Leila Haaparanta ja Erna Oesch, s. 325–348. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Prideaux, Sue 2005/2007. *Edvard Munch. Behind the Scream*. London, New Haven: Yale University Press.
- Prinzhorn, Hans 1972. *Artistry of the Mentally Ill. A contribution to the psychology and psychopathology of configuration*. Transl. Eric von Brockdorff. New York: Springer-Verlag, 1972. (Alkuteos: *Bildneri der Geisteskranken*, 1922).
- Sinisalo, Henna, Maria Tukia, Helena Hämäläinen ja Anders Manns. 2020. *Terveys tallessa*. Helsinki: HUS Helsingin yliopistollisen sairaalan museotoimikunta.
- Stein, Edith. 1989. *On the problem of empathy*. Transl. Waltraud Stein. Washington, D.C.: ICS Publications. (Alkuteos: *Zum Problem der Einfühlung*, 1916).
- Terho, Henri. 2020. ”Prosenttiperiaate ja sairaalarakentaminen”, Teoksessa *Taide vanhin voitehista. Kuvataidetta sairaaloissa*, toimittajat Seppo Seitsalo ja Ilkka Taipale, s. 71–73. Helsinki: Hus taidetoimikunta.
- Thurfjell, David. 2020. *Granskogsfolk. Hur naturen blev svenskarnas religion*. Stockholm: Norstedts.
- Tikka, Katja ja Maria Tukia. 2020. ”Rafael Wardi – varhaisen kuvataideterapian lähettiläs”. Teoksessa *Terveys tallessa – sata kokoelmaa ja museota Uudeltamaalta*, toimittajat Henna Sinisalo, Maria Tukia, Helena Hämäläinen ja Anders Manns, s. 314–315. Helsinki: HUS Helsingin yliopistollisen sairaalan museotoimikunta.
- Tolvanen, Marko. 2006. *Kohdunsisäisiä unelmia. Kysymys mielisairaiden taiteen estetiikasta*. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tuovinen, Sirkka Liisa. 2009. *Inhimillinen Nikkilä. Helsingin suuri mielisairaala Sipoossa 1914–1999*. Helsinki: Helsingin kaupungin terveyskeskus.
- Tuovinen, Sirkka Liisa ja Jukka Aronsson. 2018. *Suomen mielisairaalamuseot ja kokoelmat*. Helsinki: HUS taidetoimikunta, HUS psykiatria & Psykiatrian yhteistyö ry.

Tøjner, Poul Erik. 2000. *Munch. Med egne ord*. Oslo: Forlaget Press.

Vallius, Antti 2012. ”Kuvastojen tutkimus metodologisena haasteena”. teoksessa *Taidetta tutkimaan. Menetelmiä ja näkökulmia*, toimittajat Satu Kähkönen ja Annika Waenerberg, s. 165–187. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Kampus Kustannus.

Waenerberg, Annika. 2004. ”Syysmaisema vai kansallismaisema – Eero Järnefeltin Kolin kuvien tarkennetut kehukset”. Teoksessa, *Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa*, toimittajat Ville Lukkarinen ja Annika Waenerberg, s. 186–328. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.